

377 (19)

K13/21

F. Vilakazi.

$\frac{1}{43}$

1-43*

$\frac{1}{43}$

~~Customs & practice~~
~~of the Bithole in~~
~~connection with cattle~~
 marriage and ~~with~~
 youth factions among
 the Bithole

RECEIVED
 1943
 1943

1-43*

P1-43/13/21 Indexed 26 OCT. 1939
 F. Vilakazi
 (19) 377

Abakwa Sithole

Abaka Bantle Sithole emkhulu niayo:

Ukucelwa kwentombi nohu
 gana nohu hlomphe nokhwa
 la: kusejenti enkulu u
 kucelwa kwentombi. Kuyaye
 kuthi umfana uma esemne
 le ne nentombi. usebikela unina
 ukuthi usekhulile unina use
 zobikela uyise ngasese futli.
 Uyise yena uyezokhuluma,
 nomfana lowo yena. unina e
 bona ukuthi usemncane u
 sezolandula iginkomo uyise
 una ukuthi usekhulile na
 zomumela. Sekuzokhanga
 na umndeni. Sekuzokhe
 tiva umuntu okuba ayoc
 la noma abantu ababli
 Phela umfana unikwa i
 ntombazane. una ukuthi i
 ntombazane anikwa yona
 isiganile usezo thatha lezoko
 mo zayo. una ukuthi ayika
 gani kokotsholwa ngayo, mayke

2

uyise useyo tshena umni
 udeniukuthu nangw useba
 kubani uthi usekhulile
 ukhulele intombi kabani
 sekuzokhulunywa ke. kuzothu
 umabe vumelana sekuzo
 funwa umuntu oyisihlobo
 njena kulawo muzi. useyothu
 nywa ukuba makayo sela
 la intombi leyo. kwesinye
 isikhathi kuthunywa abo
 bili bahambeke. laba ba
 ntu bavuka ekuseni impel
 kutli kusa beke ngenahle
 na kulawo muzi. kakhulile
 uma khusagalwa. Uma se
 kuphakathi njena bayaya
 noma isiphi isikhathi ngo
 ba sebaziva. kuthunywa
 umuntu shwaziyo ukhulile
 luma. uzothu uma efika a
 khuleke athi (wena kabani
 useyongena ngokhulonipha
 kukhulile emazini. useyo
 kinqelelwa. kwesinye isikh
 athi uyofuna nisa umnin
 zane ezedwa.

usezothli ukhuya lokhu
 umnumzane athi ngise
 zwa wena wase kutlini
 phoke anginawu nambla
 njena ngisayo bikhela um
 ndeni wakithi. Lona oyo
 cela utli ukuba ahlale
 phansi abese ekhulupha
 ukuthi utshunywa ubani
 utli makazo mokhela u
 mulilo. Kuzofhi uma sebe
 phindela okwesibili manje
 usezo fumana bephelele
 bonke. usezothli uma e
 fika mhlambeni angakhulu
 mi umnumzane athule athi
 du. usezo khipha nganga
 mayinyo umkhongi lowo
 kwabanye njalo u k1 kwa
 banye k1. Kuyi ndlela
 na njalo njena. usezothli u
 ma lseyi khiphile bese
 benu biza isibizo u k10
 isibizo saba thembu. usezo
 hamba ke ayofuna leyo
 mali umkhongi. usezothli

isibizo
 k10

377
4

angayi thola aphindele
 khona futli manjena u
 ma eseyi khuphile imvula
 mbono bese bemubiza ngoku
 thli umkwenyana. Sonke les
 isikhathu ubese umintu nje
 na. Usezo hlinzekwa nang
 tshwala uma eza. Usezo hlo
 nishwa impela manjena
 ngoba umsebenzi wakhe
 usubona kala. Ingatli
 kutli musukwa kade efike
 shokugala bese kubizwa
 amantombazane ukubiza u
 kutli nya mazi lomuntwana
 asayokushoka amantomba
 zane uma emazi. Uma a
 mantombazane engamazi
 usezokushwa impela banu
 shaye nokumshaya ngob
 uzo ganga ngomuzi womu
 nuzane. Kuzothu ngalanga
 linje afike esezokusho iji
 nbono irani lazo ala bola
 ngayo. Uzofika azisho ngomu
 bala wayo zonke ijinbono.

Uma ulobola azikhulu
 a zonke kanye kanye i
 zinkomo ukhupha zibe u
 & ushuyagalombili kube
 yonqutla kanina lena ka
 & ushuyagalolunye. Uma u
 khuphe zayisono akuvumya
 ngoba usuke umhlabe ngo
 bukhonto awadwa umnunzane
 Phoke lezi ejisilele ezinkomo
 wazi khokha ngesinye isika
 athi njena. Izinkomo lezi a
 kuhletwa kakulu ngoba
 nenkonyane liyabalwa noma
 eyandwa kuzalwa njena. Inko
 mo abayalayo endala esugqile
 Fullu inkomo emuze ibuki
 siwe inkomo okuthiwa ingqutla
 kufuneka inkomo ehle impela.
 Sekuyothi uma lseyibali
 le umkhongi bese bemuntsha
 na abase muzini usuke
 abayo fika ngalo lupho hu
 bo hankwenyane. Manjina
 sekuyohamba umndeni ama
 dodadathi athenjwe impela

manjena kutli emuzini
 laplo kubo kamukwenya
 na sebego hlingekwa ngosh
 wala^{na} ngambu; abayoy hla
 ba. Sekuba usuku oluklu
 lu impela. kuzothike umma
 sebego bora izinkomo kutli
 njalo eyinye abangaz fumi
 bayale. Sekuzobuyi kukhi
 shwe eyinye izinkomo eyingo
 no. Umabe thanda abase
 muzini babizo ihashi nesi
 hlalo salo ngaphandle kwa
 loko ukuba kunge shadwe
 kuzothi umma sekuzoshadwa
 intombazane ijilungisele nga
 lemali okuthiwa isibizo u
 kio. Umkwenya naye uyaye
 ahanbe ayofuna izingubo
 emusebenzini nezimali za
 mabodwe nobiki biki. Uwe
 zosika amast suyudi nohu
 nye koku hloba. Umakothi
 yena uyothenga ibohesi le;
 ingubo zakhe nezindishi na
 nashali abase muzini shwa
 ba.

7

Akahanihi yedwa umu
 koti uphela zelwa umtombi
 zakubo nenyane uphume kubo
 hankwanya. Izintombi aha
 mbanayo eyokhuni twalisa u
 makoti. Kena yakubo kama
 kwenyane eyokhumbasoba.
 Phela intombazane ithi ingace
 lwa shambe ngenwumlo yase
 muzini. Ingabe isahamba ng
 ntando yayo neyakubo wayo.
 Isizobonipha impela ithi uma
 bona abase muzini ibale
 he iyocasha futu noma izo
 hlalanga nabo ayibe beki
 emehlweni, ibeka phansi i
 khulume ngezwi elincane
 impela. Kuzothi nezogubo
 zayo zehlule kwezinye ungu
 bo zamanye amantombaza
 ne. Isizo faka ezinde yona ley
 ntombazane futu ihize ngentw
 ana epha emahlombe ubu
 khombisa ukuthi yona isi
 ngomunye umuntu. Sekuzo
 bonakala nase zimizweni
 ukuthi ucelile we yona.

kuzothi uma seku fike u
 suku loku shada seku me
 nywa yinuku zise kude ku
 sasele sonto bese kuya gwilwa
 amabele konke loku kulungq
 ewa nyena umkhongq nabase
 mngini. kuyakuthi ngoeuku lom
 ushado umkhongq nyena oyo
 hamba phambili ayahlaba ink
 mo yakhe. kuzothi umakhupha
 umutlimba bese uye umkhongq
 ozokhomba intuba yokungena
 emzini. uma umkhongq edukile
 nyahlawu taliswa. nkonke
 kwenzwa umkhongq uye uphele
 umshado. nabakubo kama
 koti bayobi ka humkhongq yo
 nke into eswele kileyo. nezukomo
 umkhongq ojlungisayo ezula
 teliweyo. nomna sekwa buwa
 umkhongq uthola uma bo
 naye. wama ukuthola cana
 nomngamelo. kuzothi futlu
 kwamkhongq kuphume umbiza
 yotshwala eophuzwa abase mu
 zini. babu phuzela kwamkhongq

377

9-1

Ukhlonipha komlobokayi
nemuhuba emunye yabantu
kwelase ka thenjini.

Umlobokayi akathethu uya
 thula impela ahlomphe
 umuzi nekhaya laphe agane
 khona. Nengane futlu ange
 ze ayishaya kubukwa. anga
 yisilaya ngasese yena. Nomda
 yonile angaye ayishaye nga
 sese. koku umlobokayi ukwenga
 aze athole umntwana naye
 kuye kutliwe uma ege lombu
 thetho umlobokayi akhanku be
 lethakale. Nempela kunjalo
 kwathi sha mcinu ogane kwa
 sabuya wega lomthetho. kuthe
 musikwana ebelethayo kwaye
 kwahubi impela akaphumele
 la. kwathi ngokuya loku kwa
 phuma isidukayi esidala sa
 khuluma naba phansi sabo
 nga impela ubongela bona aba
 phansi. Sathi kungaze kufe
 ihabi encane kusale eyinda
 la ngabe yini. kwathi siqeda
 wawu phuma uphefumulo kus

377
16

Kuyafaha zela ukuthu u
 kuhlonipha into enkulu mpe
 la namadlogi ukuthi futlu
 akhona. Umfajike uma e
 ye umuthello yohuhlonipha
 ubanjwa abaphansi ngoba
 naku usuke wedelela umu
 zi yena. Okhinye futlu umlobo
 hazi akhadli emile. namasi a
 semuzi akawadli uye anikwe
 umhomo no khego lwakhe. kuye
 kuthu intombi uma isilobho
 lwa itshenwe amabizo amnina
 zala noyisezala inkaba ihloni
 phe igubhlanovu eintinta ama
 gama awoyisezala. umakothu
 uma esekhutuma uye afu
 ne amanye amagama anga
 hluluma ngawo:-

indlu = inkaba   umfana =
indlela = inyathelo   ukhophelwa
izandla = izandlo   ukhlalo = isicwaba
isihlahla = isivisho
dlula = ngqula
ukhlophe = ukhlophe
amehlo = amankangelo

377
#

umlobokazi uyakugaphelisa
impela leku ngoba uma
futli ephule lomutletho uya
hlawuliswa. Akengitlu uyo
khuluma athi: "Ezani izandla
nithathe ukudla nyodlela e
dlini. Futli lapho senigedile
abanye bahambe bayothusa
izinkhanga emakhlangeni a
kithi angasekhaleni somtho
usezo khuluma kanyona a
thi "Ezani izandla nithathe
ukhumbisa nyokhumba enkibeni.
Futli lapho senigedile, abanye
bahambe bayothusa izinkhanga
emakhesheni ekithi a
ngase woshweni somtho."

Umkwenyane yena aka
kudli ukudla ekweni lakhe
uma evakashela khona ngo
kwaziwa abakwethazi. Akakudli
konke ukudla abanuni
ka kona, ngaphandle kotilwa
la. uyatitula nje akubike ba
ze bamhlabise, kade ukuba
angajili lutlo ngaphandle kwa
mazi wodwa.

377

kapha kuyiwa emuzini u
 umkwenyana eya ekweni u
 muzi wigenwa ngakwesoku
 nere somuzi, na kapho uphu
 ma, uphuma ngakhona ngo
 kwesokunene. Umalokazana
 nentombi umazvakashele
 emuzini, zithi kapho ziphayo
 emuzini ziguge ngamadolo zi
 sangane njena egumeni nomu
 eminyango nakwa vullandi. zi
 ngene entleni sezhamba nga
 madolo ziye zizinge ngakoo
 khobho ebllini. Kuthi kapho
 zimiswa icansi zingahlali
 kulona bayaze babeke nto
 ethize kulona icansi lelo
 kade zhlale kulona. kumbi
 kubekwe ubuhlalu kumbi
 emali nomu usheleni njena
 sebhlayike umakoti njena
 uzohlala abeke emusamo
 abeke phansi futhi wenzela
 ukuba angabonwa njena
 kapho abadala benubhu
 lumisa kuphendula intombi
 ahamba nayo.

377

Kuzathi uma kuhona
 okhuluma naye ebekisise
 kuyena impela uma kothu
 aphendule loko kube kuphela
 metlula uma esephendulile
 futli athi du. Ukhuluma nja
 lo ngeyi elincane loyi. Koku
 okwenza kugubeka njalo a
 ze ashade namusukwan a
 eshada umakothi angabe
 asakwazi ukhumbane ama e
 khishwa kubo siwa kubo ka
 ndoda. Futli ukhala njalo a
 ngathuli omunye kuye ku
 be ngakusasa khala ngoba
 useshiye imina noyise no
 mndeni wakubo. Omunye
 asheshe athule njalo njena
 abafani nabo. Nasengolele
 wi use thathani swa alayishwa
 embozwe ke ngetshali futli
 ukuba abantu bangamunye
 boni bonke bamfanise u
 makothi. Amakholwa afaka
 weli uma eshada abeke pha
 nsi noma ingasekho abeka phan

14
377

kuya kuthi amabayi wona
 afake imvakazi emqheleni
 iwele ngasebusweni, ukuya
 bangamboni ubuso abase
 mzini. Okwamakhosha i
 wile, ifakwa izintombi izid
 de zisami kahle zingeni
 thanga. Ezishada umusha
 do oluncwile. Umakhe into
 nbi isibeletwa umuntu we
 silisa akangeni mpela e
 ndlini. nezinyanga ziyathume
 la ukuthi umuntu kuhl
 wenziwe kanjena zingazi
 ngeneli endlini. kodwa in
 wa seku kubi ziyangena
 izinyanga. nabamhunyane
 bakhulume nabaphansi
 manjena. Umuntu wesili
 sa uzila izinsuku eziningi
 impela engangeni la ku
 beletwa khona. kuye kus
 ndwe impela endlini. no kona
 ke, uma umntwana ephum
 esefile uphila ywona amabh
 schazi kiphela. Amadoda
 ayamba kube kiphela.

Sinth

abuse
5

377

Terms of
address
of sponsor

Uma ubiza intombazane
 wathi intonjana inhlamba
 ekulu impela nyahlawula
 impela inkomo. kona nam
 hlanyana kusenzalo. nentombi
 ekuzonda njalo impela ngaba
 isathanda nokukhondla
 ubamba khona. lokukusho
 ukuthi utli isivumelano
 intombazane oseke wagala no
 ma oseganile. kusho kona
 koti kuphela ukuthi intonja
 na nabo asebe mthli nona
 sebebele thile. Umakoti a
 mibizi umnyeni wakhe
 ngegama nona hanjani
 ubiza ngelinye lobu nsizwa
 uma emubiza. nze aja buli
 uma esene ngane nyathu.
 uyise kasambani? Uma e
 ngenayo ingane nyathi usifo
 wabo kabani kumkumbiza
 ngegama. kwesinye isikhatho
 abizwe ngebutho lakhe ku
 negama lakhe.
 Ukugana: hoku enye udaba

Intombazane iyaye ulungi
 se bese ibiza eginge yinto
 mbi isihamba nazo ukugana
 emuzini othile. Manjena
 uma isi phile. Sebeyobona
 abase muzini ukuthi izo
 gana lentombi. Izizizizobu
 zwa manjena ukuthi ezingo
 bani isizokushoke intombi
 ukuthi elapha njena ngo
 bani. Phela nazo ukhulu
 nyelwa eginge iintombi a
 yizi khululeki yona. kwesi
 nye isikhathi bangaze bayo
 vuma kwesinye isikhathi
 bayo vume kuzobona kala
 ngemvuma ukuthi bayayi
 vuma. Uma umvuma inga
 phumi ozokwayi ukuthi ya
 live. Iziziphuma ihambe
 ephindile emuva. Uma
 ukuthi ivunjiwe go hla
 la sekuzosuka umuntu othi
 li noma babili ahambe
 eseyobika yona belu intombi
 bazane kubo ukuthi na
 ka lapha khona.

377

17

Uyothu uma eya ahamibe
 wombala weyinkomo sekho
 lotsholwa njengoba uma
 intombi isuke yetwalwe
 kwenziswa njalo futli na
 khona. Sebezokuzwa ke
 abakubo kaintombi ukuthi
 kanti khwabani. Sebezoku
 ya sebeyobona izinkomo
 abakubo kaintombi. Intombi
 isizokhululwa yona ukuba
 mayiphinde emuva kubo
 sekulungiselelwa ukuba
 mayiphade manjena. Uma
 sephadile isizolalela yonke
 into yasemuzini.

Khompsha
 tabus!

Omanye futli umkhuba
 wabantu yilona wokhlon-
 pha. Kikhlonshwa ngusho
 nezulu impela yalo. Kuthi
 uma seliduma selitwese
 amanzi awaphonswa emu-
 nyango kuthiwa ufaka
 ukhanti endlini sivivanya
 njalo. Amanzi awaphuzwa
 buni. Kithi uhlale phansi
 uma uwaphuzwa.

377

18

Into enye akukhwa into.
 eluhlaza ekhondla ngo ba
 izulu liyagrobama amaminim.
 Amasi awaphumeli phanda
 ingabe ufuna ukwetha u
 bisi izingula zisiwa esiba
 yemi zonke zethelwe khona
 kapho. Amasi avutshiwe
 angaphumeli phandle ngo
 ba abanga izulu. Amasi
 avutshiwe awaphonswa
 eziko ngoba izinkomo zaya
 gayeka zonke uma amasi
 leshisiwe. Udaka aluzi e
 khaya nalo kuthiwa lu
 gayeka zona izinkomo be
 lu. Ukhudlala ibola ekhaya
 kubanga izulu akwonyk
 lwe. Ukhugumisa isiswebu
 ekhaya kubanga lona
 izulu. Ukhugunda izinwele
 uzilahle phansi ekhaya
 kubanga izulu nako futhi
 ukuphika nisa igeja ku
 ziliwe kubanga izulu. Yung
 ako sithola lesisiga.

lightning
 causes
 of

377
19

Udala ngegeja kuzilwa
 uma ulandula, uphikisa
 omunye umuntu. Uku
 phakamisa igeja kuzilwa
 uma kufiwe nomo izulu
 lishayile emasimini. U
 nasekuduma izulu kuye
 kwa konke phandle nase
 ndlini kuyafana. Uma
 kade uhlubile uyaye we
 mbathe, uma kade uku
 luma uyathula. wonke
 umuntu oendlini uyaw
 ka phakathi nendle ahlal
 le othandane aysongekho
 athule athidu. kuti nomu
 nto akade egaya ayeke u
 kugaya nobondayo eziko
 uyayeka. kuzothi zonke i
 zinto ezimanyazelayo zembo
 zwe uhuba zingakhangya
 namanzi imbala ayembo
 zwa angabona kali. Uma
 kade ulele uzovuka uhlal
 le ngeunge uthule kuye
 kwendle lona izulu lelo.

lightning

377

20

Liphinis
 wanes
 8/11

kuzathi hraduma roma
 uma liseza umnumzane
 aphume ashise isikhumba
 semou emnyama ashu
 ngise nangomnye umu
 thi awaziyo. usezo khupha
 nabafana. abafana ka
 shiwo izibethelo izinduku
 ana zalo izulu ezafakwa
 umuthi. kwesinye isikha
 thi isikhumba isikanoqwa
 ja siyasiza nasofuthi u
 maliduma iyuli. Uma u
 mnumzane engekho abafa
 na bakhishwa inkosi ka
 endala esikhubile engasayi
 emfuleni. Izobahloma emny
 ango phandle abanye nge
 mlwa lakugamuka khon
 na izulu. njalo kuthi uma
 letwasa abantu bafune i
 zimyanga zibethele emuzi
 hri wabo. zithola izinkomo
 ngaloko zimyanga. ukubethe
 la kufana nocingo lwabe
 lungu elibamba umbani.

377
21

Umma izulu l'kufumani
 uhaniba okhalweni kuhle
 ukuba ungabaleki uha
 mbe kancane njena urga
 gijini. Umma udjima lya
 kuthanda impela. Kuzothi
 umma ubona umuzi eda
 ze kwakho usuphambu
 ka uyongena khona ku
 lewo muzi. Kuzakuthi nga
 kusa kwalo usuphuma
 usuhamba. Ummunt' anga
 hloniphi nothakathayo lo
 lunyazwa izulu ngesintu ku
 bamnyama. Umma umunt'
 omala umunika umese
 nomma umukhonto umuni
 ka ngase ubanjweni umu
 khonto ubeke ngakwe ku
 thi induku ibengakuyena
 umma ungenzanga njalo uzo
 thi ufuna ukungwaza yini
 alwe nawe futli. Umma ugena
 na endlini kuhle ushize i
 zinduku zakho eminyango u
 ngangeri nazo endlini.

Umqwaka

utshwala: Uma kuyakwenziwa
 utshwala. kuthathwa amabele
 acwiliwe kuyakalwa. Uma
 kuwona khwala obukhulu a
 manzi akhiva ngemphong
 lo, nomq kuphindelele ama
 khoskazi ekha amanzi ok
 enya. Kuyaye kwenyelwe ema
 bodweni na kuyona imphong
 lo. kuzothi uma esekhukhumi
 le usuyawa khipha manje
 usuwa faka ezimbizeni eying
 namanzi usuwa vpla nga
 masaka ukuba kungange
 ni umoya. Asayomile. Athi
 uma esemile usuyawa khip
 pha usuyawe neka manjena
 Umase omile usuyawaxubani
 nisa namanye amabele angu
 wona umntombo. kuzothi ke
 umntombo wokwubela usuwa
 beka eceleni wona. kuzothi
 uma usuwona gayile lowomntomb
 exubeni namabele usuyawowu
 bela. ukwubela kushoku ukh
 ka amanzi uwabilise becewa
 thela kulliyophuphu.

377
23

uma kusenzuwa labo tshwala
 kuyaye kube khona utshwa
 dlana eceleni kwalobu obengi
 wayo. lobo tshwadlana bona
 bubutshelwa kugala kunobu
 nye. kubizwa ngo kuthi 'idluli'
 kumbi 'inguyo' kube isixubo.
 Uma isibuthiwe ingiyolena
 uma isiphuzwa akushivo u
 kuthi imrandi nomsa yimbi.
 kuyaye kuphuzwe njena. kodwa
 kuzwa kala ngayo idlula ukh
 thi utshwala buzoba njani. Uma
 se uphuzwa bonake utshwala ng
 uphela usungasho no kuthi bu
 nyani. utshwala uzothi uma
 kusubun phakile usuzo bupha
 lisa uma sebun pholile usuz
 zo buwubela ngomntombu. U
 gale uwongaye lewo muthombu
 kese uwubela ngawo. Umase
 uwibele usuzo indela ukhoba
 kubile. usuzobu bcha endawo
 ni efudumele ukhize bushe
 she bubile. Umasebu bila usu
 yabuvova lobo tshwala.

377
24

uma ubuvovo utshwala
 ugale ulungise ivovo lakho
 kuthi ungaselungile usu
 zogala uhuvovo. kukhona
 oichla utshwala uma bu
 ngaka vovwa kahle. manje
 ke kuzothi okusala oshwa
 leni phansi usubuthatha
 loko kubizwa ngokuthi isi
 gwamba. Isigwamba kuya
 nye kuphekwe kuze kushu
 be kulungele ukudliwa
 ngesandla. Amavovo aphu
 ana otshivaleni aphiva iji
 ngulube nama hashi ka
 nye nezinkukhu ekhaya.
 Uma sebuvovive utshwala
 bubekwa emusana. Sebu
 zophuzwa ke amadoda. Uma
 kiuwa tshwala bakucanguza
 sebuze lindela. Lolo suku labo.
 Omunye umkhuba wabantu
 uma kwelwa amabele ku
 thandeka kube khona u
 nroya kahle ongemkhulu,
 umoya omkhulu awelisi.

25

threshing

kahle. usumuze upheplu
 le konke njena namabele.
 umoya wokwela ubizwa
 ngokhathi umuthakathi.
 umadibhile igulu kuh
 lalwa ngokushubizisa esi
 zeni lakwelwa khona a
 mabele. ngaloko kwenzelwa
 ukubiza umoya. Amabele
 laza abulwa ngezandla
 ukuze ande nawo. Aba
 kwa hthole bathi ukubula
 ngezinkabi ukumosa u
 khudla komuntu loho. Futhi
 bathi awandi amabele u
 ma ebulwa ngezinkabi.
 kuzo kunenye zone
 izizizwa zizwa bula. Uma
 futhi kubulwa kufuneka
 umuntu ayibambe ngeza
 ndla zombili induku uku
 ze kulunge ukudla. Manje
 uma umuntu ebula nge
 sandla esisodwa kulwa naye
 ayoshwe futhi kuthiwe uwo
 muthakathi lowo muntu.

377
20

K13/21

26

Okhumphe futshi okuhlondlwa
ayo ngaleli gama lokuthu u
vuthlakathi inyongo uma
umuntu ehlanga. Thuye ku
thiwe ukhipha umthakathi
noma futshi umuntu ebu
lawa injiny, noma futshi
ingane emcane iphuma a
mbajiny kuthiwa abathak
kathi labo. Uma unozwa
sezi wabulile amabele uku
kazi zona namakhosi kazi
sekhokhela amabele lawo
uma eselwe afakwe emigo
ndini ukhuzo angonakali.
Komugodi wengoba esibaye
ni umbiwe kahle impela
kuzothi uma umgodi umubi
onakale amabele bese ku
ba khona nesangcobe. Isa
ngcobe amabele asona kele
angasenakulunga. Abantu
bayawadla wona lawo ma
bele. Kodwa bathu abambho
phe uphambene nempilo la
wo mabele asekhuntile.

377

27

slang

Omunye futhi umukhuba
 wabantu uma inkomo i
 hlatshwe akhunyelwe u
 kuba iingane zidlale nge
 sinye sayo. Kuye kuthiwe
 izogulisa abantu ekhaya.
 Futhi akhunyelwe ukuba
 iingane zidlale ngenyama
 ngoba izogulisa abantu
 leonyama. Kuye kuthi u
 umuwanenwenkomo usi
 khishiwe bese ubelwa pha
 nsi emhlabathini ngoba
 kwesatshwa abathakathi
 ukuthi mhlambe bang
 a bulala umunini nkomo
 ngomswane wenkomo le
 yo. Inyongo yenkomo ayi
 lahlwa iyaye igcinwe impela
 ukhuz abantu bangagulewa
 iyona. Ayaye igcinwe umnunu
 zane womuzi. Kuthi nefindo futhi
 amusilele inkomo ifuywe i
 findo ukhuz ungabi usidina
 nakubantu. Umuntu ophatha
 umuthi akhunyelwe ukunguma
 inkomo.

Inkomo yena uma ihlatsiwa emzini kuye kutli umuntu oyoqongoma akhetwe. Uyaye anikwe umukhonti wakuyi hlaba ihamba. Ihlatsiwa ngakho sokunene njalo yena inkomo. Ihlatsiwa esiphangeni ukuze iwe. Kuzolli uma ey hlaba ayihlabe imile ngabanywanga kwesinye ukhathi bayi hlaba amanxeba amaningi ukuze iwe phansi. Umumgane ne uyaye ayabule uma iphuza ukhwa ngaba iginisa ye na umunduzane. Uma isheshe iwe ibulala yena umumgane futlu. Phela izinkomo zabantu ziyelashwa zona njalonyena ukuze ziqine. Nomumgane welashwa ngaye izinkomo lezo. Kuzolli uma isiwile bese. Iyanqunywa ngaphambi li ukuze kuthola kale u bubende. Isizokwa thiwa manjena. Uma seyathiwe bese iyahlengwa.

377
29

Inkhomo ayikhungwa njenge
 mbuzi nemow. kuyi kutli
 uma seyathive bese usha
 ywa ugejoka nangemwalo
 ukhuzel kisheshe ukhulunge
 ka. uma kunge njalo inga
 thatha isikhathi ukhulunge
 kuzathi uma isiphelile u
 khulungwa bese yathwa ku
 yaye kutli ingaka thwa.
 bese ikhishwa ^{izins} ~~izins~~ ^{izins} ~~izins~~
 uhlangothi zombili. Ngisho
 izins ezikhishwayo. kuyi ku
 thi eyangasokudla ikhishwe
 uendlebe yayo. yona futli i
 mihwa umnyane leyo. Se
 kuzothi kunjalo bese ku
 khishwa izithozonke imilenge
 nemkhondo. masekunjalo
 sekukhishwa ingola. Ingola
 lena iseduzane ndzo izinsole
 30. manjena ke isizo khishwa
 nobilo. kuzothi uma sekha
 phelile konke loku bese
 iyahlalelwa manjena iqo
 qwe ngaphakathi

377
30

Sekuzo khishwa shwanga
 phakathi. kuzathi unti lu
 khishwe bese khukhishwa
 nomuswane. Umuthletho uma
 kuhlingwa ileyo ndoda iyazi
 ntshontshela amanjwaphana
 okuthiwa amantshontsho. Uma
 wena uyisilima awubuyelwa
 lutho ngoba abahlakaniphi
 le bayakugedela. kuzakuthi
 futli amanye amantshontsho
 osiwe khona lapho eseba
 yenzi kudle amadoda. kuthi
 uma isiphelile inkomo bese
 kuyathutwa inyama isiwa
 endlini. kuthi amadoda e
 hlinga abe futli epluzano
 tahwala. kune nyama edliwa
 buhlaza usingobizwanga ku
 ze kuthi uyena ngo ku thanda
 kwakho uyose. Isubindi a
 swutwa ka khulu sumuna
 ndi siregazi kusho uzulu
 naye uhlale. Ugalinyama
 ma yamadoda abahlizayo
 Iphaphu inyama yabod
 band

377
31

Kuzakutlu lenyama ibi
 se iyaphekwa kutli unna
 isiphekiwe sekuzothi nge
 zikhathi zantambama ku
 Oklangane amadoda azo ku
 dla indloko. namakhosibaf
 azodla eyawo iinyama. kuzo
 thli abafana bona badle
 iphiaphu labo. Ephaphu
 ledliwela ehlane. abafa
 na futli kutli unakudli
 wa inhloko. babe khona
 nabo bazo kudla amangina
 nayo futli inhloko. Inhloko
 leha edliwa kanjena. kuye
 kutli amadoda ahlatle
 ngama butlo awo, nango
 budala bawo. Ayehlukana
 kube yizigaba zezingqi i
 mpela. adazonikwa ngezi
 thebe wonke. kuzothi ku
 bafana adame ebaphonse
 la amadoda. kuya ngo kwa
 ziwa kwabo abafana. unna
 umfana engaziwa awami
 phulutho amadoda lowo
 mfana.

as this same as ser. 119 p. 61-63
 more detail here

377
32

kuzo kutli uma abafa
 na beyo kudla iphaphu
 babizane. nabo belu ba
 zohlala ngamanani abo
 njalo njena kuzothi yingwele
 zona zihlale zodwa kuthi
 lamagwala futli abewodwa
 kuzothi nomma sehudliwa
 lamagwala azothola encane
 nembi futli wona aphonset
 we futli inyama. yingwele
 zona zokudla indliziyo. Ama
 loqwe nezinkuni zifunwa
 ywona lamagwala. Ama
 igawe ayazi hlalela njeno.
 Se kuzoga thelwa naba
 fana. Iphaphu lamagwala
 liyafutwa ngentuthu liba
 be. umumingo uyaye u
 conywe kusuke umfana
 ozaziyo ukuthi angabe
 shaya abanye. Uzothi esa
 wu thatha banithelulele
 bonke abafana banu
 shaye. usegovika naye kwe
 sinye isikhathi banehlule

377

33

Kuzakuthi amadoda wona
 uma esedlile inyama abe
 se ephuya utshwala ingathu
 agale ngokuphuya umasobo.
 Kuzothi umasoku phelile
 ukuthunga utshwala nohu
 buphuya asuke amadoda
 asire. Uma esesina asuke
 esebongela nomma esebonga
 inyama leyo. Amakhosika
 zi wona asazokuya azo buke
 la futli alili zela nawo futli
 agiye esebonga. Kuzakuthi
 nakusasa ovuke waya kha
 na afumanawe kusaphu
 zwa utshwala nenyamane
 khona. Kuye kuthi umu
 lenze nenye futli inyama
 isedlele umukhaya. Wotshw
 a buye bushiywe futli.
 Kuthu uma ukuthi beku
 wutshwala obummandi be
 ngovovwa neinsipho. Izi
 nsipho zingabe zisaba mu
 mandi kobwa. Ezinye ziba
 mandi njalo njena.

end

34
Cattle
to women

Enye into ehlonishwayo
izinkomo. Inkosikazi ayi
dabuli kabili izinkomo.
Kuye kutli futli uma i-
nkosikazi iye emfuleni uy-
a ugeni esibayeni sezinkomo.
Inkosikazi uma ishonele
umnyeni wayo ayiyi esiba-
yeni isazilile. Noma izinko-
mo zise khaweni inkosika-
zi ayizeqi izinkomo yagega
uma izibona. Kufana noma
kukhona amajoko eyin-
kazi umuntu wesifazane a ka-
weqi yena. Futli nentambo
neswebu akaseqi umuntu
wesifazane. Umuntu wesifa-
zane akameqi umfana no-
ma indoda kuye kutliwe
iyokuwa njalo uma ihamba
umfana yena akali kha-
tli iphini futli akali
hwayi ibodwe noma uku-
li gyanjena. Umfana okha-
tli iphini kutliwa bayo
mushaya ingozi abanye
akafana.

377
35

Seduction

K13/21

35

Ukwemtha: Intombazane uma
yemithi kwelakwa sithole u
uyise uyahlawulisa bese kuzo
thi yena ahlawulise umfana
kabhulu impela. Uyise uhla
wula ngembuzi kuzothu uyise
yena bentombazane ahlawul
ise uyise womfana inkomo
nomna izinkomo ezimbi. Lenti
mbazane eyemithile isizo ga
miswa mayena nomna ngat
thandi ukhigana. Futhi igoma
ne iganise ikhela yena
yona. Kwesinye isikhathi
ithathe ijelona isoka layo
elaynthisayo. Yingabo ku
fumanisaka amantombazane
arrangingi akwalithele e
zula emadlobeni nasezopho
ni. yingoba esaba ukhiga
miswa abantu angabtha
ndiso. Nakubo abo shembu
lo muthetho uyafuna u
khigana kodwa kukhuzo
abanye ngoba izingane
zisuke zindinde mayena

36

Uma intombazane yemithi
 amanye amantombazane
 awayidli imvimba yayo kuyo
 kuyefuthi kufuneka umu-
 msane avimbe ukwenitha
 eduzini wakhe ngenkomo
 kuyefuthi kubulawe inkomo
 kuhlalwe kwaba phansi
 ingadliwa futhi amantomba-
 zane. Amantombazane ama-
 ancane angakazi litho ayayi-
 dla lawo wona. kufana no-
 mntwana uma ekhile kuy-
 e kuvinjwe kuhlatsheve i-
 buzi noma imvu bese a-
 bantuwana bethelwa ngenyo-
 ngo kuyo. kintombi eyemithi
 ithi ingabe isahamba ngeni-
 nye yona ihlala yodwang-
 emba nase madontweni
 ngoba ijofundisa ezinye
 umkhulu ba omubi. kuyef-
 kushivo njalo. noma kuv-
 hlath tshibe ekhaya izodla
 yona namakhoskazi ngo-
 ba inomntwana seyazala

377

37

Amantombazane ayahlolwa njalo. Ama intombazane seyonakele futshi umfana uyahlawuliswa lowo. Nezansi zwa azina ndaba kakhulu ngentombi eseyona kele ne selyake yazala. ezontombi izintombi zazi shumane na makhetha. kuye kutshi futshi intombazane uqayidli inyama yenkomo leyo ehlawulwa ngayo yona. Uma izintombi ziqala ukugoma amasoka zazo akhuma imali ayise enkosi. Phela izintombi lezi zigoma kanzima zihamba bangama butho, njengakubo labafana. Uma isokala ukukhupha imali yenkosi izintombi ilala ekuseni. Futshi isoka uma intombi izoligoma lifika nemali u £ 10⁰ imali yezintombi zodwa. Izintombi ke zona zizazi thengela ekuthandayo ngaleyo mali ziphane ngayo

377

38

Iq Ingathi okunye uma
 intombi yemithi kusenka
 intombi igili butho layo
 yushaye impela kwesinye
 isikhathi kulunale no kus
 siswini kugeluy intombazane
 nabazali abanamadla okuthi
 bangenzani uma ijintombi
 ziyi shayile ngoba umuthi
 olo lowo. Iseke ijingcolisile
 manjena okunye nakw
 unafuthi intombazane ye
 nakhe. ziyaye ziyishaye
 ijintombi ngoba idumaza
 abutho layo. kuthi nomna
 nezigama zigome amabutho
 azo ijintombi lezi. kuyhla
 zo elkhulu ukuzwa ukuthi
 intombi ethize igome ibutho
 lezinye ijintombi. nezinsizwa
 kuyazixabanisa loko ukhobo
 na enye insizwa yeshela
 ibutho lezinye izinsizwa. Uma
 intombi ishehe yaqonwa ku
 ngakafaneli ziyayi shaya
 futhi zinye ijintombi.

377
39dancing
account

Insizwa uma uyisoka uyi
 bona ngama phasi amaningq
 asentanyeni yenjelwa yizo izi
 ntombi. andaphasi enziwa ngo
 buhlalu nawo ke awafani
 ubuhle bawo kuyangamawo
 no nango budlaba bezintombi
 ezinye zenza amakhulu abo
 nzi ezinye njalo ngo kuwela ze
 nye amancane. kuzothi nomu
 sekubuthenwe kubona ka
 le. ngawo amaphasi ukuthi
 ubani lona uyisoka kulele
 butho. Phoke futhi amasoka
 angamagagu ukusineni. ku
 zothi usha sekusinwa izi
 ntombi zibuke. nalezo zodu
 nisa ibutho lago. kuzothi
 umasekuzogcinwa ukusi
 nwa izinsizwa zime ngama
 butho bese kugudelwana. ku
 thi amagagu agathamswe
 wodwa. kushamba kushane
 kuwe impi phakathi kwe
 zintombi nezinsizwa. Amabu
 tho ehlukane alwe odwa.

40

kufana nezihlanqu azifa
 ni zehukana ngamabutho
 sbutho elithize lfaka yhla
 ngu ezithile nebutho elithile
 lfake ezalo njalo njera. na
 kuwo amabuthu futu ku
 njalo nezungomo kwesinye
 isikhathi azifani ngokwe
 hukana kwama butho ku
 khona futu umkhuba
 owenziwa yizo izinsizwa u
 hungweka. kuzuzwa zing
 ndawo yazolapho zingweka
 khona dalapho zisina kha
 na. kuye kutu amagosa
 amenekele ukutlu ngela
 nga elithize kuyo be kuhla
 ngenwe endaweni ethile emi
 ni yathambama shuysona
 sikhathi kusinwa ngaso
 nezintombi sezizokuya la
 pho ziyo buka nazo futu
 zisine. loko futu kuyawa
 kabanisa amabutho ngoba
 nezintombi zixabanazodwa
 namagosa axabane odwa
 kusuke mpi.

danij

377

41

uma kuyobukwa kwesinye
 isigodi kuyaye kuhlangane
 amagoso ahlangele egoweni
 lawo elikhulu lempi. manje
 igoso lempi ilona eselizobohi-
 sa amagoso amancane nge-
 ndaba yohamba. hoku kwe-
 nywa uma les sigodi be-
 ngezwanini naso. kuzolli igoso
 elikhulu lona lithathe miva
 rebutho lalo. kuzolli uma
 sekukhule ahlangeane ama-
 butho lapha kukhona igoso
 lawo elikhulu. sekuzozuka ka-
 la kukhala izimpondo zezi-
 nkomo manje sekuzolli
 ndelwa izitha. igoso elikhulu
 lona lizovala ngomuvanjo-
 lo namanye amabutho. dwa
 dedelwa ukuba amabutho
 abambe kanye kanye u-
 ma kungeyona impi enkulu
 kuyimpi encane njena. kuzolli
 uma kubona kala ukuthi li-
 yehlulwa leli kuphume elinye
 njalo njena. uma kukubi nguze
 kuphume igosokazi nezegazi.

377

42

Umasekuphume igoso kasi
 nezgazi kuzwahale. Uma nabo
 behlulivo kuyayo kube ici
 thive leyo. Impi phela manje
 na ilwa ngeni khonto nango
 mavolovo abawantshontshayo
 emsebenzini abantu. Abathe
 nbu abadumile ekhulweni ngo
 wo amavolovo. Phoke se
 masekuphuma igoso lo ku
 qina ekhulu kuseke se
 kuphuma wona amavolovo
 lo lawo. kuzothi umakhe
 fikwa ekhaya amagoso
 asayohlanguka kugala odwa
 bes ekhulha ilanga lo khulha
 ngana namabutha sekuzokha
 njwa konke okwenza impi
 ukhoba maye hlulwe. Seku
 zobona kaha amagwala na
 maghawe abanye njalo
 bathole izibongo ngobugawe
 ababenza. Sekuzolungisele
 lwake futshi ukhulhi ngo
 musindo wakwa bani yzi
 kolo ko futshu.

43

namakholewa anebuthola
 wo odwa. yingakoujira a
 BaThembu nabakwaSithole
 bengq'hambe lani. nezihlo
 bo khwesinye isikhlatu zi
 hambe lana kanzima. Indu
 na enezinsizwa ezivuthayo
 kuba Thembu umfoka ^{swela}
 uPhikikani. Uma bechoba
 thi amabutho akhe anamu
 volorolo. nakubo impela
 abathembu bebodwa una
 mndla uPhikikane. Nomu
 xabene nama cuu aka
 sali yena uyaziwa kuba
 Thembu. uPhikikane wakhe
 eduze ne Messel's Station.
 Uyinyanga enjalo njina. futu
 okwamanjina abakwa
 Sithole bayehlulwa amu
 Thembu ngoba futu amu
 Thembu isizwe lasekhulu. no
 ho shulwa abakuyehile ko
 dwa. nezintombi futu ziya
 yizilwe zodwa naba fana
 futu balwe bodwa njalonyina

End 377

End. S. 377.